

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Järvenpää, Hanna

Title: Äänikirjoja, lisättyä todellisuutta ja chatfiktiota : digitalisaatio muuttaa lasten- ja nuortenkirjallisuutta ja lukemisen tapoja

Year: 2020

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Kirjoittaja & Lastenkirjainstituutti, 2020

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Järvenpää, H. (2020). Äänikirjoja, lisättyä todellisuutta ja chatfiktiota : digitalisaatio muuttaa lasten- ja nuortenkirjallisuutta ja lukemisen tapoja. In Lukijan luo : lisää näkyvyyttä lasten- ja nuortenkirjoille (pp. 152-161). Lastenkirjainstituutti. Lastenkirjainstituutin julkaisuja, 34.

Hanna Järvenpää (FM, tohtorikoulutettava, Jyväskylän yliopisto)

Äänikirjoja, lisättyä todellisuutta, chatfiktiota: digitalisaatio muuttaa lasten- ja nuortenkirjallisuutta ja lukemisen tapoja

Digitalisaatiota on usein syytetty lasten ja nuorten vähentyneestä lukuinnosta. Digitaaliset pelit, suoratoistopalvelut ja mobiililaitteiden käyttö ovat vallanneet tilaa muulta vapaa-ajanvietolta, mutta digitalisoituva mediaympäristö tarjoaa kirjallisuudelle myös uudenlaisia mahdollisuuksia. Usein lasten- ja nuortenkirjallisuus tarttuu nopeasti ajankohtaisiin ilmiöihin, joten ei ole yllättävää, että juuri lasten- ja nuortenkirjat leikittelevät digitaalisen median mahdollisuuksilla rohkeasti. Tänä päivänä esimerkiksi älypuhelimelta kuunneltavien äänikirjojen suosio kasvaa kohisten ja painettua kirjaa täydentäviä mobiilisovelluksia hyödynnetään jo alakoulun oppikirjoissa

Digitaalisten alustojen mahdollisuuksia kartoitetaan myös tekeillä olevassa väitöstutkimuksessani, jonka aiheena ovat lasten digitaalinen ja äänikirjallisuus sekä leikilliset ja hybridit lukemisen tavat. Mitä digitaalisia kehityskulkuja kotimaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentältä siis löytyy? Ja mitä tapahtuu lukemiselle moninaistuvassa mediaympäristössä?

Äänikirjapalveluiden suosio kasvaa

Äänikirja on yksi keskeisimmistä kotimaisen kirjallisuuden viime vuosien trendeistä. Äänikirjoja on voinut jo ennen älypuhelinaikaa ostaa tai lainata kasetilla tai CD-levyllä ja sittemmin hankkia yksittäisiä äänitteitä e-kirjakaupoista. Lopulta kuitenkin 2010-luvun loppupuolella markkinoille ilmestyneet e- ja äänikirjojen suoratoistopalvelut ovat saaneet lukijat tarttumaan äänikirjoihin varteenotettavana vaihtoehtona painetulle kirjalle. Syitä suosioon ei tarvitse etsiä kaukaa: älypuhelimessa äänikirjat kulkevat kuuntelijan mukana kätevästi paikasta toiseen, ja äänikirjaa pystyy kuuntelemaan esimerkiksi automatkalla tai kotitöitä tehdessä. Esimerkiksi Suomen

markkinajohtaja, *Bonnier*-konsernin tilausperusteinen äänikirjapalvelu *BookBeat* ylitti 150 000 maksavan asiakkaan määrän kesällä 2020.¹

Lasten- ja nuortenkirjallisuudesta puhuttaessa lähtötilanne kuunneltavan kirjan pariin on erilainen, sillä lastenkirjoja luetaan tyypillisesti pienimmille lukijoille ääneen. Lisäksi erilaiset äänisadut, kuunnelmat ja vastaavat ovat olleet jossain määrin vakiintunut ja perinteikäskin osa kotimaista lastenkulttuuria jo vuosikymmenten ajan. Esimerkiksi Lasse Pöystin lukemia iltasatuja alettiin esittää *Pikku Kakkosessa* heti ohjelman alkumetreillä vuonna 1977.² 1980- ja 1990-lukujen sukupolvet puolestaan muistavat esimerkiksi *Kirjaliton* julkaisemat *Disneyn Musiikkisadut*, joita kuunneltiin vinylilevyinä ja myöhemmin C-kasetteina yhdessä kirjan kanssa. Tätä taustaa vasten ei ole lainkaan yllättävää, että monissa perheissä on löydetty äänikirjat myös älypuhelimien ja tablet-tietokoneiden aikakaudella.

Kuinka paljon äänikirjoja sitten perheissä oikein kuunnellaan? Suomen Kustannusyhdistyksen vuoden 2019 tilastoista selviää, että lasten ja nuorten äänikirjojen myynti aikaperusteisilla jakelukanavilla on kasvanut voimakkaasti.³ Aikaperusteinen – siis *Spotify*-tyyppinen jakelu esim. kuukausimaksullisissa äänikirjapalveluissa – myynti kattoi vuonna 2019 yli 94 % lapsille ja nuorille suunnattujen äänikirjojen myynnistä. Samalla myös lasten- ja nuortenkirjojen julkaiseminen äänikirjoina on merkittävässä kasvussa: SKY:n tilastojen mukaan vuonna 2019 julkaistujen uusien äänikirjojen määrä kasvoi 202 % edellisvuoteen verrattuna lasten- ja nuortenkirjallisuuden alueella. Äänikirjamarkkinoiden kasvua arvioidessa kannattaa tietenkin muistaa, että uudet äänikirjapalvelut ovat verrattain tuore ilmiö ja siksi kasvunvaraa on enemmän kuin perinteisemmällä kirjallisuuden jakelukanavilla. Toistaiseksi jää vielä nähtäväksi, millaisena äänikirjamarkkinoiden kasvu jatkuu ja muuttuvatko lasten ja nuorten lukutottumukset pysyvästi.

Sähköistä lasten- ja nuortenkirjavalikoimaa kaivataan lisää

Selvitimme yhteistyössä Lastenkirjainstituutin kanssa kevään 2020 poikkeustilan aikana lasten ja nuorten lukemista digitaalisilla alustoilla vanhemmille suunnatulla, avoimella verkkokyselyllä, johon

¹ Lehdistötiedote 4.7.2020: *BookBeatin* liikevaihto kasvoi 82 % vuoden toisella neljänneksellä – Lucinda Riley kesän ykköskirjailija.

² Yli-Ojanperä, Elina 2016. Lasse Pöysti kertoi *Iltasadut* eläväksi. *Yle Elävä Arkisto*, 16.3.2016 (päivitetty 5.4.2019).

³ <https://kustantajat.fi/tilastot>

saatiin 337 vastausta.⁴ Kyselyssä selvitettiin lukemisen määrän lisäksi myös siihen käytettyjä laitteita ja palveluita. Kyselyn vastauksissa maksulliset e- ja äänikirjapalvelut (kuten *BookBeat*, *Elisa Kirja*, *Storytel*) olivat perheissä kirjaston e-palveluita suosituimpia. E-kirjastosta ei puolestaan yksinkertaisesti saanut riittävästi luettavaa vastaamaan kasvanutta tarvetta poikkeustilassa. E-kirjastojen varausajat ovat olleet valmiiksi pitkiä, mihin on toivon mukaan luvassa helpotusta valtakunnallisen e-kirjaston kehitystyön edetessä.⁵ Tällä hetkellä kansallista e-kirjastoa valmistellaan Helsingin kaupunginkirjaston vetämässä selvityshankkeessa, jonka lopullisena tavoitteena on saada yleisille kirjastoille yhteinen digitaalinen kokoelma kaikkien asiakkaiden käytettäväksi samalle digitaaliselle alustalle. Toistaiseksi e-kirjojen ja -lehtien sekä digitaalisten äänikirjojen saatavuus yleisissä kirjastoissa vaihtelee asuinkunnan mukaan.⁶ E-kirjastopalveluiden kehittäminen on ehdottomasti tarpeen myös nuorten lukijoiden yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Perheet löysivät maksutonta kuunneltavaa myös ilmaiseksi verkosta, erityisesti *Yle Areenasta*. Lisäksi osa kyselyn vastaajista oli saavutettavan kirjallisuuden *Celia*-palvelun käyttäjiä. Celia tuottaa ja välittää kirjallisuutta saavutettavassa muodossa, ja sen maksuttoman äänikirjapalvelun tunnukset saa kirjastosta jokainen, jolle tavallisen kirjan lukeminen on esimerkiksi lukivaikeuden tai sairauden vuoksi vaikeaa.⁷ Muutamilla vastaajilla oli pääsy e-koulukirjasto *Ebbaniin*, joka on ruotsinkielinen, ääni- ja e-kirjoja sisältävä tilausperusteinen verkkokoulukirjasto.

Vastaajilta kysyttiin myös ajatuksia lasten- ja nuortenkirjallisuuden valikoimasta digitaalisissa palveluissa. Vaikka valikoimaa pidettiin hyvänä, kaikenlaista lasten- ja nuortenkirjallisuutta kaivattiin saataville lisää. Erityisesti e-kirjaston kokoelmaan kaivattiin lisää lasten- ja nuortenkirjoja. Kaikkien palveluiden osalta nostettiin esille huomio siitä, että lasten ja nuorten valikoima ei useinkaan riitä paljon lukevalle tai kriittiselle lapsilukijalle. Lisää valikoimaa toivottiin lähes kaikkiin ikäluokkiin ja lajeihin lastenromaaneista nuorten aikuisten (*young adult*, YA) kirjallisuuteen. Erityisesti toivottiin lisää klassikoita ja kokonaisia sarjoja uutuuskirjojen sijaan sekä pojille sopivia äänikirjoja.

Myös e- ja äänikirjaa yhdistäviä kuvakirjoja toivottiin saataville enemmän, sillä moni kyselyn vastaajista oli kokeillut monikielisen kuvakirjapalvelu *Lukulumon* käyttöä palvelun avattua perheille ilmaiset tunnukset kevään 2020 ajaksi. Tekstiä, kuvaa ja ääntä yhdistävä *Lukulumo*-palvelu on

⁴ Lastenkirjainstituutti 2020. Kysely e- ja äänikirjojen lukemisesta poikkeustilan aikana keväällä 2020.

⁵ Maarno, Rauha 2020. Korona näytti, miksi tarvitsemme e-kirjaston. *Kirjastolehti*, 15.6.2020.

⁶ Helsingin kaupunginkirjaston tiedote 30.1.2020. Yhteistä suomalaista e-kirjastoa valmistellaan mittavassa hankkeessa.

⁷ <https://www.celia.fi/tietoa-celiasta/>

normaalisti saatavilla lähinnä varhaiskasvatukseen. Palvelu sisältää satoja suomenkielisiä kuvakirjoja, joista monia voi kuunnella yli 50 eri kielellä.⁸ Lukulumo poikkeaa muista äänikirjapalveluista sillä, että sen käyttäjä voi kuunnella äänikirjaa yhdessä e-kirjan kanssa.

Pelillisyyden ja leikillisyyden kohtaavat lastenkirjan lisätyssä todellisuudessa

Jopa kirjallisuuden *Netflixiksi* tituleerattujen ääni- ja e-kirjapalveluiden varjossa on kasvanut myös versoja, jotka ovat tavoittaneet nuoria lukijoita huomattavasti vaatimattomammin. Esimerkiksi 2010-luvun puolella muutamat kotimaiset kustantamot julkaisivat kourallisen interaktiivisia, mobiililaitteella käytettäviä kuvakirjasovelluksia, joista monet perustuivat tunnettuihin kirjasarjoihin ja brändeihin kuten *Muumeihin* tai Timo Parvelan ja Jussi Kaakisen *Taro*-kirjasarjaan.⁹ Sitten useimmat näistä sovelluksista ovat jo poistuneet sovelluskauppojen valikoimista, mutta pohjoismaista lasten e-kirjallisuutta esittelevä *Kid E-Lit* -näyttelykatalogi on edelleen luettavissa Lastenkirjainstituutin verkkosivuilla.¹⁰

Pelkästään tabletilla tai älypuhelimella käytettävien lastenkirjojen tilalle on viime vuosina noussut erilaisia lasten kuva- ja tietokirjoja, jotka yhdistävät digitaalisen sisällön painettuun kirjaan. Lukija voi saada lisäsisällön käyttöönsä esimerkiksi lukemalla mobiililaitteella kirjasta löytyvän QR-koodin, kuten Ilkka Mattilan *Mysterinmurtajat* -kirjasarjan tapauksessa. Viime vuosina on julkaistu myös suomalaisen lisätyn todellisuuden (*augmented reality*, AR) *Arilyn*-sovelluksen kanssa toimivia lastenkirjoja, joista tunnetuimpia ovat varmasti *Miina ja Manu* -kirjasarjan ”älysatukirjoiksi” kutsutut AR-kirjat. Suomeksi on käännetty myös lukuisia *Disneyn* suosittujen brändien puitteissa julkaistuja lisätyn todellisuuden satu- ja tietokirjoja, kuten *Star Wars: Matkaopas galaksiin* (2019). Trendinä AR-lastenkirjat kytkeytyvät lisätyn todellisuuden yleistymiseen muussakin lasten peli- ja leikkikulttuurissa.

Yksi kansainväliselläkin mittapuulla kiinnostavimmista kotimaisista tapauksista lisätyn todellisuuden ja lastenkirjallisuuden saralta on Kaisa Haposen ja Anne Vaskon *Mur*-kirjasarjan ensimmäinen osa *Mur, eli karhu* (2016) ja kirjaa täydentävä AR-sovellus *Mur* (2017). *Mur, eli karhu* -kirja on itsenäinen,

⁸ <https://www.iltoppiminen.fi/palvelumme/lukulumo/>

⁹ Ks. myös Koskimaa, Raine & Lahdenperä, Linda 2017. Lastenkirjallisuuden digitalisoituminen: leikillisyyden ja pelillisyyden lastenkirjasovelluksissa. AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti, (3), 74–93.

¹⁰ Halkola, Paula (toim.) 2016. Kid E-Lit: Elektronista lastenkirjallisuutta Pohjoismaista.

<https://lastenkirjainstituutti.fi/2016/wp-content/uploads/2016/08/Kid-E-Lit-n%c3%a4yttelykatalogi.pdf>

perinteinen kuvakirja, jota AR-sovellus täydentää tuottamalla mobiililaitteen ruudulle interaktiivisen näkymän, joka puolestaan laajentaa kirjan maailmaa kuvalla, äänellä ja toiminnan mahdollisuuksilla. Joillain lisätyn todellisuuden aukeamilla lukija voi leikitellä kirjan kuvituksella, mutta osa AR-kohtauksista lähenee virtuaalitodellisuutta asettamalla sovelluksen käyttäjän Murkarhun asemaan kirjan maailman sisälle. Fiktiivisellä maailmalla leikittelyn lisäksi sovellus tuo kirjaan mukaan pelillisyyttä laittamalla lukijan suorittamaan yksittäisiä tehtäviä tarinan edistämiseksi.

Antavatko lisätty todellisuus ja interaktiivisuus lisäarvoa lastenkirjalle? Vastaus ei ole aivan yksioikoinen, vaikka digitaalinen lastenkirjallisuus usein ratsastaakin mielikuvalla esimerkiksi pelillisyyden hyödyistä lukutaidolle. Lastenkirjasovelluksia ja lisätyn todellisuuden kuvakirjoja voi kuitenkin lähestyä muistakin kuin lukutaidon ja lukemaan innostamisen näkökulmista: sovellukset ovat leikkilisiä lastenkirjoja siinä missä painetut luukku-, pop-up-, koskettelu-, ääninappi- ja muut tehostekirjat. Painetussakaan kirjassa tehosteilla ei välttämättä ole muuta tarkoitusta kuin kiinnostavuus, hauskuus ja kirjan materiaalisilla ominaisuuksilla leikittely sinänsä. Lastenkirjallisuus kytkeytyykin historiallisessa mielessä kiinteämmin leikkikulttuuriin kuin on aiemmin saatettu esimerkiksi tutkimuksessa ymmärtää. Erilaisia tehoste- tai lelukirjoja on julkaistu lapsille jo lastenkirjallisuuden varhaisista vaiheista lähtien, mutta ne on osin sivuutettu enemmän lelujen kuin lastenkirjallisuuden kategoriaan kuuluvina esineinä.¹¹ Digitaalinen ja interaktiivinen lastenkirjallisuus tekeekin kirjaesineen, leikin ja pelin kanssakäymisestä monin tavoin näkyvämpää.

Kirjasovellukset ja lisätyn todellisuuden kirjat eivät kuitenkaan ole täysin ongelmattomia. Jo kustantajien vetäytyminen interaktiivisten sovellusten julkaisemisesta kertoo paljon siitä, ettei interaktiivisen lastenkirjallisuuden julkaiseminen pienille kotimaisille markkinoille todennäköisesti ole taloudellisesti kannattavaa. Vaikka e-kirjat ja äänikirjat ovatkin vakiinnuttamassa asemaansa perheiden arjessa, kirjasovellukset eivät välttämättä kiinnosta riittävän suurta yleisöä, ja maksulliset sovellukset voivat helposti hukkua sovelluskauppojen ilmaispeleiden massaan. Mobiilipelien tavoin sovellukset kaipaavat jatkuvaa päivitystyötä, jonka laiminlyönti johtaa sovelluksen vanhenemiseen ja käyttökelvottomaksi muuttumiseen. Tällä hetkellä interaktiivisia satukirjoja ja muita kirjasovelluksia näyttävätkin Suomessa tekevän lähinnä yksittäiset sovelluskehittäjät ja *startupit*, jotka tähtäävät kansainvälisille markkinoille

¹¹ Field, Hannah 2019. *Playing with the Book. Victorian Movable Picture Books and the Child Reader*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ei perinteistä eikä digitaalista vaan hybridiä lukemista

Onko äänikirjan kuunteleminen tai pelillisen kuvakirjasovelluksen käyttäminen lukemista? Kevään 2020 kyselyn avoimissa vastauksissa tuli ilmi, että osa lapsista ja nuorista lukee mieluummin painettua kirjaa e-kirjan tai äänikirjan sijaan muun muassa sen vuoksi, että perinteiseen kirjaan on helpompi keskittyä. Osa kyselyyn vastanneista vanhemmista suhtautui e- ja äänikirjoihin kriittisesti pedagogisista lähtökohdista käsin: e-kirjat nähtiin haitallisena pidetyn ruutuajan jatkeena, äänikirjojen kuuntelua ei pidetty yhtä kehittäväenä kuin perinteistä lukemista. Toisaalta varsinkin äänikirjat voivat poistaa lukemisen esteitä nuorilta lukijoilta, ja muutama vanhempi kertoiikin aiemmin lukuhaluttoman lapsen innostuneen äänikirjoista tai lapsen kuuntelevan kirjoja leikkiessä tai ulkoillessa.

Kirjallisuuden digitalisoituminen muuttaakin monella tavalla käsityksiämme siitä, mikä kirjaesine on tai mitä kirjallisuuden lukeminen tarkoittaa. Ja lisää tapahtuu koko ajan: esimerkiksi Veera Ojalan chatfiktio-romaani *Pientä säätää* (2020), ensimmäinen suomalainen chat- ja videomuotoinen nuorten e-kirja, on hyvä esimerkki siitä, kuinka kotimainen nuortenkirjallisuus ammentaa kansainvälisistä ja ajankohtaisista ilmiöistä. Ojalan romaanin tapauksessa innoittajia ovat viime vuosina yleistynyt chatfiktio ja vuosina 2015–2017 suursuosioon noussut norjalainen *Skam*-sarja.¹² Videomuotoinen e-romaani haastaa käsityksemme e-kirjoista, jotka ovat tähän saakka olleet lähempänä painettua kirjaa kuin audiovisuaalista mediasisältöä.

Digitaalisilla alustoilla lukeminen ei välttämättä kilpaile niinkään perinteisen lukemisen kuin muun digitaalisen median käytön kanssa. Lisäksi, vaikka kirjaa kuunneltaisiin äänikirjana tai luettaisiin videona älypuhelimien ruudulta, kuuntelija tai lukija ei yleensä ole pelkän passiivisen vastaanottajan roolissa vaan joutuu työskentelemään kirjan maailman ja tarinan hahmottamiseksi. Perinteisten ja uusien lukemisen tapojen vertailun sijaan lasten ja nuorten lukemista digitalisoituvassa ympäristössä on hedelmällisintä lähestyä eräänlaisena hybridinä, jossa erilaiset media-alustat ja kirjaformaattit tukevat ja täydentävät toisiaan. Monilukutaidosta ei puhuta suotta.

Digitalisoitumisella on myös kääntöpuolensa, joka liittyy erilaisten kirjaformaattien rajoituksiin: mitä tapahtuu esimerkiksi Mauri Kunnaksen *Koiramäki*-kirjoille tai Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatulle ja Patulle*, kun kirjojen runsas ja yksityiskohtainen kuvitus jääkin äänikirjasta kokonaan pois? Huoli lapsilukijoiden jäämisestä vaille kokonaisvaltaista kuvakirjaelämystä on todennäköisesti

¹² Tammen tiedote 28.5.2020. Tammi julkaisee Suomen ensimmäisen chatfiktio-romaanin *Pientä säätää*.

aiheeton, sillä e- ja äänikirjat näyttävät asettuvan monissa perheissä osaksi lukemisen monimuotoisuutta sen sijaan, että ne syrjäyttäisivät painetun kirjan kokonaan. Tällöin Tatuja ja Patuja voidaan sekä lukea kuvakirjana että kuunnella äänikirjana vaikka vuorotellen – tai yhtä aikaa.